

İlyas TEKİN*

GİRİŞ: " Dinde zorlama yoktur. Çünkü muhakkak rüşt ğaydan (hak batıldan, iman küfürden, doğruluk yanlıştan) iyice ayrılmıştır." cümlesi, "Âyetü'l-Kürsî" den sonra gelen âyeti kerimenin mealidir.¹

Zorlama, bir kimseye hoşlanmadığı bir işi, bir fiili tehditle ve zorla yaptırmaktır. Hâlbuki din hoşlanılmayacak bir şey değildir. Bir kimsenin diğerine saldırıp herhangi bir işi zorla yaptırması caiz değildir. İslâm'ın hükmü altında herkes görevini isteyerek yapmalıdır. Zorla yapılan işten hayır gelmez. Cihat da bu hikmetle meşrudur. Dini, kişinin kendi tercihi ile seçmesi gerekir

Günümüzde çağdaşlığın ve medeniyetin en önemli simgesi olarak görülen insan hakları içinde din ve vicdan hürriyeti ön sıralardadır. Hâlbuki İslâm dini bunu 1400 küsur sene önce ilan etmiştir.

Merhum Hamdi Yazır'ın tabiriyle: "**Buradaki "fi'd-dîn" (dinde) ifadesi, "ikrâh"a (zorlamaya) müteallik değil, haberdir. Mananın aslı: "zorlama dinde yoktur." demek olur. Yani sadece dinde değil, her neye olursa olsun, zorlama cinsinden hiçbir şey hak din olan İslâm'da yoktur. Din dairesinde zorlama kaldırılmıştır. Dinin konusu zorunlu fiil ve davranışlar değil; isteğe bağlı fiil ve davranışlardır. Özetle kaldırılan veya yasaklanan zorlama, yalnız dinde zorlama değil; hangi şeye olursa olsun, zorlama türünün hepsidir. Yoksa dinde zorlama yoktur ama dünyaya ait işlerde zorlama olabilir demek değildir. İslâm dininin gerçekten hâkim olduğu yerde zorlama olmaz, olmamalıdır.**"²

Asıl üzerinde durulması gereken, **zorla din değiştirmenin veya insanları inanmaya, ya da inanmamaya zorlamanın hem imkânsız, hem hükümsüz ve hem de dine aykırı olduğudur.**

* E. Üsküdar Milli Eğitim Md.
ilyastekin3453@gmail.com

info@turkaydergi.com

A- Zorla iman veya imandan vaz geçirmek imkânsızdır.

İmkânsızdır, çünkü zorlama yapanlar olabilir, ama sonuç almak mümkün değildir. Şöyle ki:

İman, insanın içten kanaat getirmesi ve inanmasıdır; serbest irade ile karar vermeye ve tercih etmeye dayanır; gönülden ve severek olur; zorla kabul edilecek, ettirilecek bir şey değildir. Kötü şeyler için zorlama ve baskı yapılır. İyi şeyler severek kabul edilir. Din de böyledir. Zorla ve baskıyla yapılması hem Kur'an-ı Kerim'e aykırıdır ve hem de o şeye karşı büyük bir kin ve nefret uyandırır.

1-Kalbin tasdiki ve dilin ikrarı:

İnanmak için kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmek gerekir. Esasen iman kelimesinin tasdik manasına geldiği hususunda dilciler fikir birliği halindedir. İmanın merkezi kalptir. Bir insan başkalarını kandırmak için diliyle ikrar edip kalbiyle tasdik etmese inanmış sayılır mı? Hayır... Peki, ama biz kalbinde ve zihninde ne var bilmiyoruz ki! İşte işin püf noktası burası zaten. Biz sadece görünüşe ve dilin ikrarına göre hüküm verebiliriz. Kalplerde ne var, onu ancak Hz. Allah (cc) bilir. O'nu kimse kandıramaz.

2- İkiyüzlülük ve münafıklık:

Zorlama, ikiyüzlülüğe sebep olduğu için de doğru değildir. İçi başka, dışı başka insanlar maalesef her devirde olmuştur ve günümüzde de vardır. Bunlara münafık denir. İşte kandırma ve aldatma da böyle olur. Ki dinde kandırma ve aldatmanın yeri olmadığı gibi kandırılma ve aldatılmanın da yeri yoktur!³

Hz. Allah (cc) münafıklar hakkında şöyle buyuyor:

a) "Ey Peygamber, kalpleriyle inanmadıkları halde ağızlarıyla inandık diyenlerle, Yahudilerden o küfür içinde koşanlar seni üzmesin."⁴

b) "Araplar 'iman ettik' dediler. De ki: Siz iman etmediniz. Fakat bari teslim olduk deyiniz. Çünkü iman henüz kalplerinize girmemiştir."⁵

İman kalbe girmediği, kalpten gelmediği makbul değildir. Gerçek iman sahipleri için de şöyle buyuruyor:

c) "Onlar öyle kimselerdir ki, Allah imanı kalplerine yazmış ve onları kendisinden bir ruh ile teyit etmiş/desteklemiştir."⁶

Bu âyeti kerimeler imanın asıl merkezinin kalp olduğunu açıkça göstermektedir.

B- Akıl, fikir ve irade:

Hz. Allah (cc) insanları yaratmış, akıl, fikir ve irade (seçme hürriyeti) vermiş; inanıp inanmamakta serbest bırakmıştır. İsteyen inanır, isteyen inanmaz, isteyen iyi işler yapar, isteyen kötülük... Herkes kendi isteğiyle yaptığı için de hesabı sorulur. Eğer zorla olsaydı, sonunda ne sevap ve nede günah, dolayısıyla ceza olmazdı... Bu da normaldir.

Başlıktaki âyeti kerimeden anlaşılıyor ki, İslâm hükümlerine göre müşrik, kitap ehli, Yahudi, Hıristiyan, hepsi, dini hürriyetleriyle yaşayabilirler. Mesela bir müşrik isterse Yahudi veya Hıristiyan olabilir; hiçbirine "Müslüman ol" diye zor kullanılmaz, ahdinde durmak ve vergisini vermek şartıyla dininde serbest bırakılır.⁷

İslâm'a çok büyük hizmetler yapan ecdadımız/Türkler de en ufak bir baskı olmadan kendi istekleriyle İslâmiyet'i kabul etmiş ve fethettikleri ülkelerde yaşayanların hiç birinin dinine, diline, örf ve âdetine karışmamış, herkesi serbest bırakmıştır. Yalnız İslâm'ı iyi temsil edecek insanları göndermiş ve onları görüp Müslüman olanlar da severek kabul etmişlerdir.

İslâm'ı temsil, Müslümanlar için çok önemli bir görevdir. Dini hakkıyla yaşayıp örnek olanları tebrik ederiz. Fakat ne yazık ki bütün dünyada bu hususta çok büyük eksiklikler var. Maalesef çok üzücü ama gerçek. Yapılan ibadetler onları güzel ahlak sahibi yapamıyor ve kötülöklere engel olamıyor. Bu demektir ki ibadetlerin hakkı verilmiyor. Onun için de birçoğunda petrol çıkmasına rağmen 57 kadar İslâm ülkesinin ekonomisi, bir Almanya etmiyor! Problemler nedense hep buralarda! Oysa dünyada adam gibi yaşamak da Müslümanların pek tabii hakkıdır.

Ne ise, bu konuda çok şey yazılabilir, asıl konuya dönersek, günümüzde Osmanlıdan ayrılan 63 kadar ülke coğrafyasında bu serbestliği görmek mümkündür. Çünkü doğru olan budur, din bunu emreder. Ama sömürgeci devletler, bunun tam tersini yaparlar, yaptılar ve yapıyorlar!

C- O, isteseydi herkesi Müslüman yapardı:

Yüce Allah (cc) isteseydi bütün insanların hepsini Müslüman yapamaz mıydı? Hiç şüphesiz ki yapardı. Ama öyle yapmadı, herkesi serbest bıraktı. Bu konuda âyeti kerimeler var.⁸

Nitekim şöyle buyuruyor:

"De ki: Hak Rabbinizdendir. Öyleyse dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin."⁹

Böylece insanların inanma veya inkâr etmeye kendilerinin karar vermesini uygun görmüştür. O halde O'nun serbest bıraktığı bir konuda kim zorlama yapabilir?

Yaklaşık 45 sene önce meşhur bir yazar¹⁰ Milliyet gazetesinde şöyle yazmıştı:

"Ben inanmıyorum, başım hiç secdeye gitmedi, gidecek de değil. Ama O'nu takdir ediyorum. Çünkü bana inanmama özgürlüğü verdi..."

Evet, aynen öyle! İnsanlara inanma ve inanmama özgürlüğünü tanıyan yüce yaratandır. Peygamberlerin görevi sadece tebliğdir. Bu konuda 13 âyeti kerime vardır.¹¹

D- Neden imkânsız:

a) Küfre zorlamak:

Diyelim ki bir mümin inanmayanların eline esir düşse ve kendisine denilse ki: "Ya inkâr edersin, ya da seni öldürürüz."; yahut: "bir organını yok ederiz."

Böyle bir ikrah (zorlama) durumunda Hz. Allah (cc), ona diliyle inkâr etmesine müsaade ediyor. Bu bir ruhsattır. Çünkü kalbinden inancını devam ettirebilir. Onlar kalbini bilemezler. Esas olan kalptir. Kalptekini insanların zorla, baskıyla değiştirmesi asla mümkün değildir. Bu konuda çok önemli iki örnek vermekte fayda vardır:

1. **Örnek: Ammâr ile annesi Sümeyye ve babası Yâsir (ra):** Başta Ebû Cehil olmak üzere, Kureyş müşrikleri ashaptan Ammâr ile annesi Sümeyye ve babası Yâsir (ra)'ı, dinlerinden döndürmeye zorlamışlardı.

Anne-babası kabul etmeyince önce Sümeyye (ra)'yi, birer ayağından iki devenin arasına bağlamışlar ve sen “**erkekler için Müslüman oldun**” diyerek önünden (edep yerinden) bir mızrak saplayarak deşmişler; develere sürükletip parçalatarak; sonra da **Yâsir** (ra)'i şehit etmişlerdi. İslâm'da ilk şehit bunlardır.¹²

Anne-babasının bu şekilde şehit edildiğini gören **Ammâr** (ra) ise, ikrah olunan şeyi diliyle söyleyivermiş. Bunun üzerine onun küfre düştüğünü peygamberimize söyleyenler olmuş. Fakat Peygamberimiz: “**Ammâr başından ayağına kadar kalbi imanla doludur. İman onun etine, kanına karışmıştır.**” buyurmuş. Kendisi de çok üzgün bir şekilde ağlayarak Peygamberimize gelip olayı anlatması üzerine Peygamberimiz: “**Seni yine zorlarlarsa, istediklerini söyle.**” buyurmuş.¹³

İşte bunun üzerine şu âyeti kerime indirilmiş:

“**Kalbi imanla dolu iken küfre zorlanan müstesna olmak üzere, kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr eder ve küfre kalbini açarsa, Allah'ın gazabı onların üzerindedir; onlar için büyük bir azap vardır.**”¹⁴

Görülüyor ki, kalbin tasdiki, imanın aslı, gerçeği, değişmez temeli ve merkezidir. Dilin ikrarı ise, bu gerçeğin ortaya çıkmasını sağlayan ve zorlama anında düşebilen bir şarttır.

Böyle bir durumda bu ruhsattan yararlanarak bu yolu izleyen günahkâr olmaz. Fakat direnip zorlandığı fiili işlemek de azimettir. Azimete uyup can veya organ kaybına uğrayan da günahkâr olmaz, bilakis ecir ve sevabı hak eder; azimete amel etmek daha faziletlidir.¹⁵

b) **İmana zorlamak:**

Yukarıda izah ettiğimiz gibi, bir insanı iman etmesi için zorlamak/zor kullanmak, dinen doğru olmadığı gibi mümkün de değildir. Zira zorlama anında diliyle “**inandım**” der, ama kalbiyle tasdik etmeyebilir. Kalbiyle tasdik edip etmediğini nasıl bilebiliriz? Hiç kimse bilemez, mümkün değil. **Zorlama ve zorbalık dinin dışındadır. Din “zorlayınız” demez; zorlamayı meşru ve muteber saymaz. Zorlama ile yapılan amelde dinin vaad ettiği sevap bulunmaz; rıza ve iyi niyet bulunmayınca hiçbir amel ibadet olmaz.** Zira hadisi şerifte: “**Ameller, ancak niyetlere göredir.**”¹⁶ buyurulmuştur.

Niyet esas itibariyle kalbin işidir, dil kalbin tercümanıdır. Dinin isteklerinin hepsi, zorlamasız, iyi niyet ve rıza ile yapılmalıdır. Zorlama ile iman mümkün olmadığı gibi, zorlama ile yapılan ibadetler de, hatta cihat da ibadet değildir.¹⁷

2. Örnek: **Üsâme bin Zeyd** (ra):

Üsâme bin Zeyd (ra) 200 kişi ile düşmana karşı düzenlenen bir seriye (düşman üzerine gönderilen ve beş yüz eri aşmayan süvari bölüğü)¹⁸ sırasında, yakaladığı **Mirdas** adlı bir kişiyi “**Lâ ilâhe illellah Muhammedü'r-resûlullah es-selamu aleyküm**” demesine rağmen öldürmüştü

Bu durum Resûlullah (sa) Efendimize bilgi olarak ulaşmıştı. **Medine-i Münevvere**'ye dönünce Peygamberimiz ona tekrar tekrar: “**Lâ ilâhe illellah dedikten sonra onu niçin öldürdün?**” diye sorunca; **Üsâme** (ra): “**korkudan/ölümden kaçmak için söyledi.**” cevabını vermiş. O kadar mahcup olmuş ve üzülmüş ki: “**Keşke daha önce değil de şimdi Müslüman olsaydım.**” demiş.¹⁹

Sevgili Peygamberimiz: “**Nereden biliyorsun? Kalbini yarıp da mı baktın? Sadık mı, kâzib mi diye!**” buyurarak çok üzüldüğünü ve yanlış yaptığını ifade etmişti.²⁰

Bunun üzerine şu âyeti kerime nazil oldu:

“**Size selam veren ve Müslümanlık şîârını gösteren kişiye: 'sen mümin değilsin!' demeyiniz!**”²¹

Çünkü bir insan kendisi inanmadığını söyleyebilir, ama hiç kimse başkasına “**sen şusun, busun**” deme hakkına sahip değildir; zarardan başka hiç bir faydası da yoktur. Hele hele inandığını söyleyen birisine böyle bir şey söylemek asla doğru değildir. Çünkü kalplerdekini ancak Hz. Allah (cc) bilir. Zorla, baskıyla kalplerdeki inancı veya sevgiyi yok etmek asla mümkün değildir.

E- “**Sizin dininiz size, benim dinim bana.**”

Din ve vicdan hürriyetini esas alan ve kimsenin herhangi bir dine girmeye zorlanamayacağını çok açık bir şekilde anlatan **Kâfirûn** süresinde bu konu tekrar ve tekidle çok güzel özetlenmiştir

“**De k: ey kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet etmiyorsunuz. Ben sizin taptıklarınıza asla tapacak değilim.**”

Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edici değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinin de banadır."²²

Sevgili Peygamberimizin en önemli vasıflarından birisi, **"bütün işlerinde mülayim, yumuşak huylu olması"**²³, **"âlemlere rahmet olarak gönderilmesidir."**²⁴ Ayrıca: **"Ey Muhammed, sen hikmetle, güzel öğütle Rabbinin yoluna davet et ve onlarla en güzel şekilde mücadele et."**²⁵ emrinin muhatabıdır ve öyle de yapmıştır. Bu durumda **"ey kâfirler"** diye başlaması bunlarla çelişiyor gibi zannedilebilir. Oysa çelişki olması mümkün değildir. Zira onun için başına: **"De ki"** emri getirilmiştir. Yani böyle hitap etmesini Allah Teâlâ emretmiştir. Çünkü: **"Ey Resûl, Rabbinden sana indirilene duyur, eğer bunu yapmazsan, O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır."**²⁶ hitabının da muhatabıdır. Yani bu hitap kendisine ait değildir.

Onun için büyük müfessirler demişlerdir ki: **"Burada böyle 'ey kâfirler' diye nida (seslenme), genel olarak kâfir olanlara değil, ebedi olarak imana gelmeyeceklerini Allah Teâlâ'nın bildiği bir takım kimselere mahsustur."**²⁷

Demek oluyor ki, mana şöyledir:

"O sizin benden istediğiniz şirk ve tapma işini geçmişte yapmadım ve hiçbir zaman yapacaklardan değilim. Siz de benim ibadet ettiğim mabuduma ibadet edecek değilsiniz; hiçbir zaman değilsiniz, etmediniz, etmiyorsunuz, edecek de değilsiniz."²⁸

Burada 4 ve 5. âyeti kerimeler, 2. ve 3. âyeti kerimelerin tekrarı gibi görülebilir. Tekid ve takviye için tekrar edildiği anlaşılıyor. Başka örnekleri de vardır. Nitekim **Tekâsür** sûresinde de: **"Hayır, yakında bileceksiniz, Yine hayır, yakında bileceksiniz."**²⁹ şeklinde tekrar vardır. Başka sebepleri de olabilir. Ama sûrenin son cümlesi her şeyi özetler mahiyettedir:

"Sizin dininiz size, benim dinim de banadır."

Baştaki: **"Dinde zorlama yoktur."**³⁰ âyeti kerimesinin başka bir âyeti kerime³¹ ile **Kâfirûn** sûresinin de cihat âyetleriyle neshedildiğini iddia edenler vardır. Ancak bir bütün olarak bakıldığında ve imanın asıl merkezinin kalp olduğu düşünüldüğünde, bunun doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Zira İslâm'da esas olan savaş değil barıştır. İslâm kelime olarak zaten barış manasına gelmektedir. Savaş anlamındaki cihat, harp ve kıtal, insanları zorla dine sokmak için değil; aksine aşırılığa kaçmadan, baskı, zulüm, fesat ve fitnenin ortadan kaldırılması, din ve vicdan hürriyeti ile insan hak ve hürriyetlerinin hayata geçirilmesi, güçlü olanların hukuku çiğnemelelerinin engellenmesi içindir.³² Dinde zorlama olmaması genel kuraldır. Harp/savaş ise önemli şartlara bağlı özel bir durumdur. (Tabii ki bu ayrı bir konudur.) Bu sebeple burada neshi gerektirecek bir durum yoktur ve her ikisinin de hükmü baki ve geçerlidir.³³

SONUÇ: Din ve iman gibi konularda çok hassas olmak gerekir. İman, dilin ikrarı ve kalbin tasdiki iledir. Biz görünüşe göre hükmederiz. Fakat imanın asıl merkezi olan kalplerdekini bilemeyiz. Bu mümkün değildir. Bu sebeple **bir kimse ne zorla inandırılabilir ve ne de zorlama ile inandığını söyleyenin doğruluğuna/içtenliğine güvenilebilir. Dinin ve ibadetin özü niyet ve ihlâstır; yapılanların yalnız Allah (cc) rızası için yapılmasıdır. İman ve amel zorlama ile olmayacağına göre, dinde zorlama yoktur. İnsan zorla mümin olamayacağı gibi, kâfir de olamaz.**³⁴

O halde bilmeden uluorta insanları damgalayarak/itham ederek hüküm vermek, doğru olmadığı gibi bir faydası da yoktur.

(Bu temel üzerine konuya gelecek sayıda devam edeceğiz.)

1- Bakara süresi /2, âyet: 256

2-Bkz. Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 2, s: 860; Kadî Beydâvî, Beydâvî Tefsiri, Kahire 1964, c: 1, s: 72; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 1, s: 406-408.

3-Bkz. Tekin, İlyas, Demokrasi, İstişare ve Cumhuriyet, Türkiye dergi, Ekim 2022, sayı: 62, s: 38-43.

4-Mâide süresi /5, âyet: 41.

5-Hucûrat süresi /49, âyet: 14.

6-Mücadele süresi /58, âyet: 22.

7-Bkz. Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 2, s: 863, 867-868; Bursevî, İsmail

Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 1, s: 406-407.

8-Bakara sûresi /2, âyet: 253; Yunus sûresi /10, âyet: 99; Mâide sûresi /5, âyet: 48; En'am sûresi /6, âyet: 107; Secde sûresi /32, âyet: 13; Nahl sûresi /16, âyet: 35, 36, 37

9-Kehf sûresi /18, , âyet: 29; Kâfirûn sûresi /109, âyet:1-6.

10-Vefat etti, ismini vermeye gerek yok, belki sonradan inanmış olabilir.

11-Bkz. Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, el-Mu'cemül-müfehres, Mısır 1945, s: 135.

12-Bkz. Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 5, s: 3131; Kadî Beydâvî, Beydâvî Tefsiri, Kahire 1964, c: 1, s: 311; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 5, 84-85; İbni Hacer Askalanî, el-İsâbe fi temyizisin-sahâbe, Lübnan 1328, IV, 334-335; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğâbe, Kahire 1964, VII, 152-153.

13-Bkz. Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 5, s: 3131; Kadî Beydâvî, Beydâvî Tefsiri, Kahire 1964, c: 1, s: 311; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 5, 84-85; İbni Hacer Askalanî, el-İsâbe fi temyizse-sahâbe, Lübnan 1328, II, 512-513; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğâbe, Kahire 1964, IV, 130; Komisyon, Riyâzü's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri, Komisyon, İstanbul 2005, c: 4, s: 126-127.

14-Nahl sûresi /16, âyet: 106.

15-Bkz. Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 5, s: 3132; Kadî Beydâvî, Beydâvî Tefsiri, Kahire 1964, c: 1, s: 311; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 5, 84-85.

16-Buhârî, Bed'ül'vahy, 1; Müslim, İmâre, 155; Ebû Dâvûd, Talak, 11.

17-Bkz. Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 2, s: 861.

18-Sâmî, Şemsettin, Kamûs-i Türkî, Tercüman, İstanbul 1980, s: 1179.

19-Buhârî, Megâzi, 45; Müslim, İman, 158; Tecrîdî Sarîh T. C:10; s: 291-293; Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 2, s: 1426; Kadî Beydâvî, Beydâvî Tefsiri, Kahire 1964, c: 1,

s: 129; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 2, s: 263-264; İbni Sa'd, Tabakat, II, 119; İbni Hacer Askalanî, el-İsâbe fi temyizse-sahâbe, Lübnan 1328, I, 31; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğâbe, Kahire 1964, I, 64-66; Komisyon, Riyâzü's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri, Komisyon, İstanbul 2005, c: 1, s: 217-218.

20-Müslim, İman, 158; Ebû Dâvûd, Cihad, 95; İbni Mâce, Fiten, 1; Ahmed bin Hanbel, Müsned, IV, 429, V, 307; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 2, s: 263.

21-Nisa sûresi /4, âyet: 94.

22-Kâfirûn sûresi /109, âyet: 1-6.

23-Âli İmrân sûresi /3, âyet: 159.

24-Enbiyâ sûresi /21, âyet: 107.

25-Nahl sûresi /16, âyet: 125.

26-Mâide sûresi /5, âyet: 67.

27-Bkz. Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 9, s: 6219-6220.

28-Bkz. Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 9, s: 6224-6225.

29-Tekâsür sûresi /102, âyet: 3-4.

30-Bakara sûresi /2, âyet: 256.

31-Bakara sûresi /2, âyet: 193. Burada "fitneyi ortadan kaldırma" kaydı vardır.

32-Bakara sûresi /2, âyet: 190-193; Enfâl sûresi /8, âyet: 39; Hac sûresi /22, âyet: 39-40.

33-Bkz. Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 2, s: 865-868, c: 9, s: 6222-6223; Kadî Beydâvî, Beydâvî Tefsiri, Kahire 1964, c: 1, s: 72, c: 2, s: 294; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 10, s: 527-528.

34-Bkz. Komisyon, Kur'an Yolu Tefsiri, Ankara 2007, c: 1, s: 402-407.